

Мукашева М. Ч.

ОРЫСТІЛДІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ШЫҒАРМА ЖАЗУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мукашева М. Ч.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАПИСАНИЯ СОЧИНЕНИЙ УЧАЩИМИСЯ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ШКОЛ

УДК: 371:375-78.5

В данной статье освещены вопросы методики обучения письменных работ на уроках казахской литературы учащихся с русским языком обучения. Письменная работа позволяет ему обдумать ответ, увидеть ситуацию, полнее выразить свои чувства и мысли, поднять речь на более высокий уровень изложения.

In this article the questions of literary development of pupils in connection with teaching of written forms of studying during the periods of Kazakh literature are lighted. The written forms allow the pupils to think over the answer, to account the situation, deeply reflects the feelings and emotions to develop highest level of speech.

Бүгінгі заманымыздың тілек-талабы білім мазмұнын түбегейлі жаңартумен бірге, оны өмір мұқгажына орай дамытып, оқытудың жанаша әдіс-тәсілдерін қолданудың мүмкіндіктерін арттыруды күн тәртібіне қоюға отыр. Ондай мәні мен маңызы зор өзекті мәселелердің бірі - оқушы тілін дамыту процесі. Оқыту процесі нәтижелі болу үшін оқушыларға ана тіліміздің қыр-сырын ауызша сөйлеу тілінде де, сол сияқты жазу мәдениетінде де ерекше ұғындыруымыз қажет. Бұл уақытта ғалым-дардың, әдіскерлердің жазба а жұмыстардың жазу жұмысына мән беріп, оның тәрбиелік және білім берудегі роліне айрықша назар аударғандары байқалады. Ана тілін үйрену, сондай-ақ басқа пәндерді де игеру барысындағы барлық жетістіктер мен кемшіліктер баланың қалай сауаттануына байлақысты болып келеді. Қалай болғанда да, жазба жұмыстары орындалатын сабақтардың табысты болуы көбінесе мұғалімдердің оқыту әдістемесімен айқындалады. Оқытушы оқушылардың шығар-машылық дамуын қамтамасыз ететіндей алдықа нақты айқын мақсаттар қоя білуі керек, қандай дағдылардың қалыптасуына жету керектігін алдын-ала болжайды. Ондай дағдылар, әдетте, төмендегі-дей:

- өз ойын, пікірін, сауатты әрі көркем жеткізе білу;
- байқампаздығын дамыту; құбылыстарды шынайы бағалай білу; ой-өрісін, ұғымын кеңейту;
- ізденгіштікке ұмтылуын жетілдіру;
- «өз сөзін» айта білу мүмкіндігін қалыптастыру;
- толық фантазиялық еркіндігін қамтамасыз ету;
- орфографиялық сауаттылықты нығайту. Жазу жұмыстарына байланысты нәтижелігінің маңызды шарттарының бірі - оқушылардың жазба жұмыстарына дайындалуы мен орындауының дұрыс ұйымдастырылуы. Жазба жұмыстарының әсіресе көлемді түрлерін (мазмұндама, шығарма) жазуда оған дайындалу және жазу орындарына қарай мынадай түрлерге бөлуге болады:

а) сыныпта; ә) үйде; б) сыныпта-үйде; в) үйде-сыныпта.

Бақылаулар жүйесі шығарма жазуға дайындықтың алғашқы, яғни материал жинау кезеңі болмақ. Бұндай нақты жоспар оқушыларды белгілі мақсатқа жеткізіп, оларды әр нәрсеге тереңірек үңіліп, зейінмен қарауға үйретеді, шәкірт бойында езіндік бақылаушылық іс-әрекеттің қалыптасуына жол салады.

Шығармаға материал жинаудың мазмұны төмендегідей іс-әрекетті қамтиды:

-шығарма тақырыбын ашатын, негізгі ойды қамтитын материалды: сөз, сез тіркесі, ой қорытындысы, мақал-мәтел, афоризмдерді, өлең шумақтарын жинастыру;

-әдеби, сыни монографиялық кітаптардан керекті үзінді, пікірлерді қамту;

-бақылаған нәрсе туралы өзіндік пікір, қоры-тынды ой іріктеу;

-оқылуға тиісті кітаптар тізімін ұсыну;

-мұғалім тарапынан берілген сұрақ-тапсырмалар жүйесін орындау;

-кездесу ұйымдастырылып, қонақтардан интервью алу, осылардың негізінде шығармаға материал дайындау;

-мұғалім мен сынып оқушыларының шығарма тақырыптары тұрғысындағы ой талқысын жүргізу;

-оқушылардың өзіндік жұмысты орындауы;

-оқушыларға таңдау үшін күнілгері бірнеше шығарма тақырыптарының ұсынылуы;

-оқушыларға шығарма тақырыбы бойынша көркем мәтінмен жұмыс жасау, жоспар, эпиграф жазып келуді тапсыру.

Осындай жұмыстардан кейін шығарма тақырыбы ашылмаса, көркем туындының негізгі жерлері сыныпта қайта оқылады не бұрын аталмыш тақырыпта жұмыс жазған оқушылардың үлгілі жазба жұмыстары оқып – тындауға ұсынылады.

Оқушылармен жүргізілген осы сипаттағы дайындық кезеңі, сөз жоқ, өзінің тиімді нәтижесін көрсетіп шығады.

Шығарма жазуға дайындық жасау барысындағы жауапты жұмыстардың бірі алынған тақырыпқа сәйкес қосымша материалдар жинақтау болып табылады. Бұл - оқушының шығарма тақырыбына сәйкес білімін толықтырып, логикалық ойлау жүйесін дамытуға жол ашады.

Психолог А.Б.Луктың: "Материалды жинау, біріктіріп жүйелеу – жинақталған білімді логикалық жағынан салыстыру, топтастыру, қорыту, бұл-белсенді ой процесі" деген пікірі біздің ойымызды дәлелдей түседі. [2, 49].

Шығарма жұмысын жазар алдындағы материал жинақтау мен іріктеу шығармашылық бағыттағы күрделі жұмысқа жатады. Материал жүйелеу жиналған мәтін ішінен шығарма тақырыбын ашуға көмектесетін және негізгі ойды дәлелдей алатын қажеттіні іріктеу болып табылады.

Материалды топтау жұмысында шығарма тиімді жазылу үшін оқушыларға темендегідей тапсырмаларды жүктеуге болады:

-материалды айтылмақ ойдың жоспарына сай топтау;

-бақылау мазмұны бойынша материалды қайта топтау;

-материалды қайта топтауда жіберілген кемшілікті түзету;

-жиналған материалды болашақ шығарманың үш бөліміне ыңғайлап қайта ұсыну әрекеті жүргізіледі.

Материалды жинақтап іріктегенде, оқушының мәтінді қоркемдік ерекшелігі жағынан толық, жан-жақты талдай білуі, мәтіндегі кейбір авторлық нақты дәлелдемелерді жүйелей көрсетуі үнемі ескеріліп отырылуы керек, демек, бұл жерде материалды дұрыс іріктей білу процесі іске асырылады. Оқушы өзіндік пікірін цитатамен дәлелдеп, қорытып жатса, шығарма сапасы арта түсер еді, сондықтан материал жинақтау жұмысының мазмұнына кейде дәйек сөзді іріктеуді де жатқызуға болады. Оқушылар цитатаны негізінен өз ойы бекіту кезеңінде, зерттеуші ғалымдарды, ақын-жазушылардың пікірін оқырмандарға тақырыпқа сай таныстыруда қолдануы керек. Бұл арада бір ескертетін жай - оқушы шығармасында міндетті түрде цитата болуы шарт емес. Оның ретіне қарай тақырыпты жан-жақты ашу барысында көрініс бергені жөн.

Дайындық кезеңіндегі үлкен жауапкершілікті талап ететін жұмыстың бірі – шығарма тақырыбын тандау. Оқушының тандаған тақырыбы материалды жетік білетіндігімен, көңілге жақындығымен, жазуға мүмкін болатындығымен ерекшеленуі керек. Тақырып тандау - бар жұмыстың кіріспесі, шығарманың қалай басталып, қалай аяқталуы да осыған байланысты іске асады. Егер шығарма тақырыбы дұрыс таңдалмаса, сапалы шығарма жазылмақ емес.

Шығарма жазуға дайындық кезеңінде болашақ жұмыстың идеясын - өзінің және автордың айтпақ ойын - анықтап алып, шығармаға материал жинау, оны іріктеп, керектісін оқумен шұғылдану қажет, содан соң жоспар құруға кіріскеніміз жөн. Жоспар жазып отырғанда, әр бөлімнің тұсына шығармаға кірістігер ойымызды, қажетті материал алынған кітаптың бетін, өлеңнің атын, авторын жазып қою керек, осы жұмыспен айналысып отырғанда, шығарма тақырыбы мен идеясын жиі-жиі еске алуымыз қажет.

Жоспар құру - шығарма жазудың негізгі бөлігі, себебі жоспар оқушы ойының жүрісін бақылап, ойды тәртіпті, жүйелі беруді ұйымдастырады, өзекті мәселелерді анықтауға көмектесіп, іріктелген материал мен мазмұнның сабақтастығын нығайтады.

Жоспардың бар элементі тақырыпты ашуға қызмет жасауы тиіс, жоспар тақырыпқа билік

жүргі-зеді. Материалды жақсы білетін оқушы қысқа да нұсқа, жүйелі жоспар құра алады, ал ойлы жазылған жоспар материалды жетік меңгерген өз иесінің қолтаңбасын танытады.

Жоспар - өзінің структуралық құрылымы бар, көлемі анықталған, оқушықы шығарма жазуда ойлануға бағыттайтын, тақырыптың дамуын қалыптастырып, кейде үлкен тақырыпты шағын тақырыпшаға бөлшектейтін, ойды біріктіріп тұратын жүйе.

Жоспардың логикалық үш бөліктен: Кіріспе, Негізгі, Қорытынды бөлімнен тұратыны көпшілікке мәлім, бірақ мектеп тәжірибесіндегі үлкен олқылық ретінде мұғалімдердің де, оқушылардың да осы үш бөлімнің нақты қызметіне, роліне көңіл бөлмеуін айтар едік.

Кіріспе бөлім – шығармакың орталық проблемасын ашудың басқышы, бұнда оқушы кейде алға қойылған мәселелердің тарихи жағдайы мен байланысын көрсетсе, кейде жазушының ойын, көзқарасын не ол туралы өзгенің пікірін аңғартады. Бірақ бұл бөлім бүкіл жұмыстың мазмұнымен байланыста жазылады, кейбір сәтте кіріспені оқушыны келесі бөлімге психологиялық жағынан дайындап өткізудің көпірі деп санауға болады. Бұл бөлімде тақырыпты тандау, оқушының, автордың мақсаты, пікірі жинақталады.

Негізгі бөлім тезис пен аргументтердің жүйесі, логикалық талдаудың өзі, ой қорытындысының тізбегі болып есептеледі. Бұл бөлімде шығарманың негізгі мазмұны, тақырыбы ашылуы керек, көлемі жағынан да өзге бөлімдерден қомақты болады.

Қорытынды бөлімде айтылған ой жинақталып, қорытындыланады. Бұл бөлімде жұмыс аяқталып, сонымен бірге мазмұны алдыңғы жазылғандармен байланыста болуы қажет. Оқушы ойдың аяқталғандығын қорытынды бөлімнен бірден түсінуі керек.

Оқушы мен пән мұғалімінің есте сақтауы тиіс мәселе ретінде төмендегідей нұсқауды ұсынамыз:

- шығарманың 3 бөлімі тұтас бір бөлікті құрай-ды, үшеуі бірігіп, шығарманың мақсаты мен мазмұнын көрсетеді, дегенмен де оқушылар бөлімдер арасындағы "көпірді" анық байқауы керек.

- әр бөлімнің өзіне тән мөлшері, көлемі болады. Кіріспе мен қорытынды бөлім біріккенде, бүкіл жұмыстың 1/4 бөлігін ғана қамтуы қажет.

Шығарма жоспарын құрудағы жіберілген кемшіліктер түрлері:

- тақырып мазмұнын түсінбеу салдарынан негізгі тақырыпқа үйлеспейтін тақырыпшалардың жоспарда жазылуы ;

- жоспардың күрделі, түсініксіз құрылуы;

-қорытындының шығарма мазмұнына сай келмеуі;

- жоспардың шығарма мазмұнына сай жазылмауы.

Осы кемшіліктерді талдағанда, жоспардың шығарма жазу үшін өте қажет екенін аңғарамыз. Жоспардың болуы оқушыға жазба жұмысында жүйелілікті сақтауға әсерін тигізеді. Мектеп шығармасы - белгілі бір тақырыпта жазылған ой қорытындысы, өзіндік көзқарасты аңғартатын дәлелдеме, сондықтан шәкірттердің қысқа болса да жоспар құруын міндетті санаймыз.

Дайындық кезеңінде оқушының өз ойы, көзқа-расы, пікірі шығармада айқын көрініп тұру қажеттігін олардың есіне жиі салып қоюдың әбестігі жоқ, себебі шығарма – ең әуелі шәкірттің өз дүниетанымдық көзқарасын білдіретін төл туындысы, бұл – шығармада оқушының өз сөз саптауы болуын қажет етеді. Шығарма жұмысына дайындықтың тағы бір кезеңі - көркем мәтінмен жұмыс.

Көркем мәтінді түсініп талдауда оның мазмұнын білу ғана жеткіліксіз. Оқушылардың психологиялық, жас ерекшеліктерін ескере отырып, әдебиет теориясынан мәліметтер беру пән мұғалімінің үнемі, үздіксіз жүргізетін жұмыстарының бірі болып саналады, "мы считаем обязательным слияние длительного процесса подготовки к сочинению с анализом литературного произведения". [3, 13].

Шығарма жазуға дайындықтың бір кезеңі оқушылармен мәтіндегі мағынасы түсінуге қиын тиетін сездер мен тұрақты сөз тіркестері бойынша сөздік жұмысын жүргізу болып табылады. Мұның өзінен көркем шығарманың тілдік ерекшеліктеріне мән беру оқушының логикалық ойлау қабілетін арттыруға әсер ететінін аңғардық. Бұл жерде ең бастысы оқушы ізденеді.

Шығарма жазар алдында оқушыларға әр түрлі мазмұнды қамтитын әдеби тапсырмалар беру-ді жөн көрдік. Олар:

-прозалық шығарманың бір эпизодын драмаға айналдырып жазу.

-өлең сюжетін қара сөзге айналдыру, эпизодты тандап алып сыр толғау жазу;

-кейіпкермен тілдесу – оқушының сөзді өзіне ұнайтын бір кейіпкеріне арнауы, тақырыпта ауызша, жазбаша ой толғау ұйымдастыру;

-кейіпкер аузына сөз салу – тақырыпта кейіпкерлердің өзі болып толғану, монолог құрас-тыру;

-шығарма тақырыбына сай мектептің қабырға газетіне мақала жаздырту;

-ауызша журнал құрастыру;

-шағын әңгімені қиялмен фантастикалық әңгімеге айналдырып жазу немесе" қиялмен болашақ өмірге сапар шеккізу тәрізді жазба жұмысын алу.

Шығармаға дайындық кезеңінде болашақ шығарманың идеясы мен тақырыбын ашуда көмектесетін әдеби көрнекіліктің бірі эпиграф болып табылады.

Эпиграф ақын-жазушы, ғалымдар еңбектерінен, жеке хаттарынан, күнделіктерінен, мақал-мәтелден алынып, оқушы шығармасының басты идеясын көрсетіп тұруы керек. Ол – туындыны ашар ойдың кілті. Эпиграф шығарма жазуды бастауға жол сілтейді. Оқушының келешек айтар ойын анықтайды, бағытын көрсетеді. Эпиграфтың шығармадағы мәнін әдіскер-ғалым Б.А.Орлов былай бағалайды: "Эпиграф очень часто выполняет роль, не оказывая сколько -нибудь заметного влияния на содержание и стиль сочинения. Следовательно, эпиграф принесет пользу тогда, когда в нем выражается пафос сочинения, ваше увлечение темой".[4,5-7].

Шығарма жазу алдындағы жоғарыда көрсетілген дайындық жұмыстарының барлығы тоғыса келе,

оқушының шығарма жазуға деген ынта-ықыласын, қызығушылығын тудырады.

Оқушыларды шығарма жазуға жүйелі түрде үйретудің жолдарына төмендегідей әдіс-тәсілдер жүйесін, мұғалім мен оқушылар арасындағы жұмысты ұсынуға болады:

1. Мұғалімнің материалды қысқа түсіндіріп, туындының бас жағын сыныпта оқытуы;
2. Сұраққа жауап аларлықтай маңызы бар эпизодтарға көңіл бөліп, оларға ат қоюы;
3. Көркем туынды кейіпкерлерін топтау;
4. Шығарманың негізгі бөліміне не сюжеттік желісіне баса назар аудара отырып, мәтіннен үзінді ұсынып, ой пікір жинақтау;
5. Мұғалімнің кіріспе әңгімесі. (Бұл жерде шығарма тақырыбына сәйкес әдеби-тарихи шолу, ақын-жазушылардың өмірін баяндау, көркем шығарманы талдау мәселесі сөз етіледі.)
6. Көркем туынды бойынша тезис жасату;
7. Болашақ шығармаға керекті шешендік сөздерді, мақал-мәтелді жаттату;
8. Әдеби кейіпкерге талдау жасаудың үлгілерін беру;
9. Автормен сырласу, өзіндік позицияны қалыптастыру;
10. Мәтін жанрын өзгертіп, кейде өз атынан баяндау, диалогты монолог арқылы беру, автормен сырласу;
11. "Шашылған" мәтінді жүйелеу, жоспар жасату;
12. Сурет арқылы қиялда ой туғызу.

Шығарма жазатын оқушының алғашқы біліктерінің бірі ретінде оның шығарма тақырыбын түсініп, туынды идеясын тануын айтамыз. Шығарма тақырыбына мән беру оқушыдан үлкен жауапкершілікті талап етеді. Жазба жұмысындағы кейіпкерлердің, көркем бейнелі тұлғалардың арасындағы қарым-қатынас әрекеті мен оқиға нәтижесінен туатын мазмұн тұтастығы сол шығарманың тақырыбы мен идеясын құрайды.

Бүгінгі таңда шығарма жазу әдістемесін жүзеге асыруда шәкірттердің жоғары деңгейдегі білім-білік дағдыларын қалыптастыру, ойлау жүйесінің дамуына жағымды ықпал жасап, шығарма жазудың тиімді әдістерін меңгеру, идеясын анықтау үшін шығарманы талдау керек. Оқушы шығарманы басты, негізгі идея бойынша ғана жазып үйренуі қажет. Шығарма тақырыбын талдауда маңызды нәрселерді: негізгі тезистің шығарма тақырыбына сай келуі, дәлелдеудің сенімді шығуы, талдау бөліктерінің бір-бірімен тығыз байланыста болуы, қорытындының нақты жасалуын-қамтамасыз ету керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекеттік білім беру саясатының тұжырымдамасы. -Алматы : Қазақстан, 1995.- 356.
2. Лук А.Н.Память и кибернетика. - М.: Наука, 1966. - 49 с.
3. Майман Р.Р. Практикум по методике преподавания литературы: Учеб.пособие для студентов пед. институтов. -М.: Просвещение, 1985.-195с.
4. Орлов Б.А. Как написать сочинение по литературе. Пособие для учащихся 8 кл.средней школы. -М.: Просвещение, 1977.-79с.
5. Ильин Е.Н. Как писать сочинение.- Вечерняя средняя школа. - 1993. - № 2. - с 37-40.
6. Катаев В. Время и писатель. Вопросы литературы. -1961.-№9.-с 130.

7. Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы.- Алматы : Қазақстан, 1994.- 40б.

Рецензент: д.филол.н., профессор Алисжанов С.К.